МОВНЕ ПИТАННЯ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ

УДК 316.33:342.1+323.1

Мозер Майя Євгеніївна –
директор Центру вивчення
творчої спадщини Івана Франка
філософського факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
кандидат філологічних наук
ORCID: 0000-0002-3876-0430

Метою статті є аналіз мовної ситуації в Україні та розгляд можливостей застосування заходів, що сприятимуть укріпленню державності. Актуальною проблемою мовного питання сучасного суспільно-політичного становища України є вплив законодавства та інститутів державної влади на мовну ситуацію, що є одним із найсильніших інструментів зміцнення держави та підвищення національної стійкості.

Мова була, є та надалі залишається наріжним каменем національної єдності й національної безпеки. Рідна українська мова для українців – запорука виживання українського етносу, що є надзвичайно важливим для скріплення колективної свідомості (духовної єдності суспільства). Етнос – це сила нації. Без нації не буде держави. Для збереження етнічної самобутності нації та її державної позиції вагомим роль відіграє мова. Адже громадянське суспільство країни має спільні інтереси та цінності, знання, ідеї, емоції тощо, обмін якими відбувається в процесі суспільної комунікації з допомогою знакових повідомлень. Такі знакові повідомлення мають бути кодифіковані державною мовою, оскільки, за вченням Вільгельма фон Гумбольдта, мова є виявленням духу народу. Мова відтворює рівень потужності духовної енергії народу для гартування національної сили. Всі державні механізми (керівний апарат, інституції, адміністративні та фінансові спроможності) мають бути спрямовані на забезпечення ефективного функціонування державної української мови в усіх сферах суспільного життя України. А щодо мов національних меншин, то держава може лише гарантувати їх вільний розвиток, використання та захист від ущемлення чи заборони, але не зобов'язана брати на себе максимальні забезпечувальні обов'язки.

Розглянуто також питання, як набувають актуальності лінгво-юридична проблематика стосовно дотримання засадничих людських прав і свобод та доведення відповідності мовної політики до національних інтересів суспільства. Досвід останніх десятиліть, а саме період російської агресії на нашій території, засвідчує, як різні політичні сили використовують Європейську хартію регіональних або міноритарних мов із маніпулятивними намірами. Національну ідентичність конструюють такі найважливіші параметри: мова, історичний досвід і віра. Визначено, що згідно з актуальними опитуваннями велика частина українського суспільства має виразно проєвропейські орієнтири. Аргументовано, що сучасне суспільство все ж таки перебуває

в хиткому стані під дією поширюваної дезінформації агресора. Наведено перелік пропозицій, дотримання яких забезпечить поступ у досягненні національної безпеки.

Ключові слова: мовна ситуація, мовна політика, лінгвоцид, національна ідентичність, російська агресія, побудова сильної держави.

Maiia Moser

THE LANGUAGE QUESTION AS A FACTOR OF INFLUENCE ON UKRAINE'S NATIONAL SECURITY

The purpose of the article is to analyze the linguistic situation in Ukraine and to discuss its relation to Ukrainian statehood. The current language situation mirrors the socio-political situation in Ukraine and interrelates with language legislation as practiced by Ukrainian institutions of state power. As of today, language legislation is one of the most powerful tools to strengthen the state and increase national stability.

In Ukraine language was, is and continues to be a cornerstone of national unity and national security. At present, the Ukrainian language is widely believed to be essential for the persistence of the Ukrainian ethnos. It is an important tool for the consolidation of Ukrainian collective consciousness and the spiritual unity of society. Ukrainian society, which is faced with a number of serious problems, needs a revision of its state-building strategy for the sake of national security. A consolidation of Ukrainian society and a clear national idea is key for a prosperous future of Ukraine. The ethnos is the power of the nation. There is no state without a nation. Language plays a significant role for the conservation of the ethnic identity of a nation and its organization in a state. Namely, the civic society of a state has common interests, values, ideas, emotions etc., which are shared in the process of societal communication based on symbolic messages. These symbolic messages have to be codified in a state language, because, according to Wilhelm von Humboldt, language is the expression of the spirit of a people. Language reflects the level of the power of spiritual energy for the consolidation of national strength. All state mechanisms (the governmental apparatus, administrative and financial institutions) should guarantee the effective functioning of the Ukrainian state language in all spheres of societal life of Ukraine. As far as minority languages are concerned, the state can only guarantee their free development and their protection from suppression, but is not obliged to take on maximum obligations.

In this study we discuss how linguistic and legal problems interrelate with basic human rights and freedom and how a consolidated language policy serves the national interests of Ukrainian society. The experience of the last decades, namely the period of Russian aggression against Ukraine, shows how different political forces use language legislation, e.g., the European Charter for Regional or Minority Languages, with manipulative intentions. National identity is constructed by such crucial parameters as language, historical experience and faith. According to current surveys, the majority of Ukrainians share distinctly pro-European views, although modern Ukrainian society is still shaken by disinformation and fake news. We offer a list of proposals that will help to consolidate national security in Ukraine.

Keywords: language situation, language policy, linguocide, national identity, Russian aggression, building a strong state.

Теоретичні засади мовного питання в процесі нації- та державотворення. Незалежність і суверенітет своєї держави українці виборювали завжди, оскільки століттями Україна перебувала під владою кількох імперій. Влада Радянського Союзу підступно втручалась у розвиток української мови, спрямовуючи зусилля на її штучне зближення з російською (т. зв. «злиття»), тобто етнокультурну асиміляцію. Історію лінгвоциду ХХ ст. на теренах України висвітлено в збірці документів і матеріалів за редак-

цією мовознавчині Л. Масенко¹. Лінгвоцид (від лат. *Lingua* – мова і *cide* – убивство) як складова частина політики етноциду є найсильнішою зброєю сьогодення в руках агресора. Єдиною запорукою української ідентичності та виживання українського ет-

¹ Див.: Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали / упорядн.: Л. Масенко, В. Кубайчук, О. Демська-Кульчицька; за ред. Л. Масенко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 399 с.

носу як колективної індивідуальності була і є мова: вона будує націю, а нація – державу [1, с. 406].

В Україні українська мова перебуває в статусі об'єкта асиміляторської колоніальної політики сусіда-агресора. Інформаційна війна Росії продовжується й нині у формі мовно-культурної експансії. Агресор, застосовуючи технології та методи гібридної війни, використовує найслабші точки мовної ситуації України. На жаль, у незбалансованій мовній політиці України успішно реалізуються такі тактичні елементи гібридної агресії, як-от: стратегічні комунікації, дезінформація, фейкове маніпулятивне спотворення фактів, нелегальні операції у кіберсфері тощо.

На думку М. Степика, «визначальною засадою формування загальноукраїнської ідентичності є консолідація суспільства довкола цінностей українства» [2, с. 100]. За Едуардом фон Гартманом, цінності не піддаються раціональному пізнанню та оприявнюються лише в особливих почуттях (любов і ненависть), що змушують людину інтуїтивно надавати перевагу тому чи тому способу поведінки [3, с. 100]. Домінантними цінностями українства є збереження нації та дотримання етнічної традиційності, самоствердження та виживання. Саме вони для нашого суспільства, за Ю. Габермасом, є допоміжним інструментом у будівництві національної держави, а водночас і фундаментом культурної й етнічної однорідності, на основі якої згодом удасться просунутись у плані демократизації державної системи [4, с. 49–70]. Для кожного народу процес державотворення є особливо цінним, оскільки ідея державності посідає чільне місце в суспільній свідомості.

Державне будівництво означає створення матеріальних інститутів – армії, поліції, бюрократії, міністерств тощо, а національне будівництво формує національну ідентичність. Національну ідентичність спроможні творити держави, у яких чітко сформована мовна політика та політика щодо релігії й освіти [5, с. 191].

На думку українського мовознавця Б. Ажнюка, мовна політика базується на дієвих ідеологемах, практичне втілення яких потребує розроблення ефективного механізму з урахуванням певних критеріїв оцінки мовної ситуації. За визначенням ученого, сукупність усіх критеріїв варто поділити на дві групи: ідеологічні та операційні. До ідеологічних віднесено: відповідність цілей і завдань мовної політики правам людини; відповідність мовної політики національним інтересам; дотримання балансу

індивідуальних і колективних мовних прав; піклування про мовне розмаїття; відповідність мовної політики засадам мовної екології. До операційних критеріїв належать: стан мовного законодавства; системний характер мовної політики та її інституціалізованість; кодифікація мови та регулювання її якісних параметрів; взаємодія інститутів держави і громадянського суспільства [6, с. 25–50].

Австрійський мовознавець професор М. Мозер переконаний: «Для українців, які тривалий час перебували під владою кількох імперій, мова й далі залишається опорним пунктом української ідентичності, запорукою виживання українського етносу як колективної індивідуальності та збереження його національного обличчя. Закон України “Про забезпечення функціонування української мови як державної” визначає, що статус української мови як єдиної державної мови зумовлений державотворчим самовизначенням української нації і що українська мова є фактором єдності і національної безпеки України» [7, с. 15–25].

Для відбудови національної безпеки необхідно твердо усвідомити символічне значення державної мови як ознаки національної єдності, національної ідентичності, як визначального стратегічного чинника захисту нації та держави, щоб відвести мові особливу роль.

Мовна ситуація в Україні сьогодні. Проведемо порівняльний аналіз моніторингових досліджень динаміки мовної ситуації в Україні за період 1994–2020 рр. У 90-х роках минулого століття в моніторингах застосовувалася така шкала опитування респондентів: «розмовляю тільки українською», «тільки російською», «і українською, і російською (залежно від обставин)», «іншою» (див. табл.). Мовна ситуація в сім'ях практично не змінювалася в 1994–1999 рр., а в 2000–2002 рр. змінена шкала дала інші результати щодо частки «двомовних». Частка білінгвів суттєво скоротилася з 27–34 % у 1990-х роках до 22–23 % – у 2005–2007 рр., але співвідношення між українськомовними та російськомовними громадянами за роки незалежності України фактично не змінилося. Частка громадян, які в сім'ях спілкуються українською мовою, зростала в Західній Україні на 7,5 %, на Північному Сході (Житомирська, Полтавська, Сумська, Чернігівська області) – на 10,2 %, у Центрі (Вінницька, Київська, Кіровоградська, Хмельницька та Черкаська області й м. Київ) – на 4,6 %, проте на Південному Сході (Дніпропетровська, Запорізька, Харківська області) частка переважно українськомовних зменшилась у сім'ях на 3,6 %, на Донбасі – на 1,3 % [8, с. 77].

Таблиця. Динаміка мови спілкування в сім'ях окремих регіонів України в 1994–2005 рр., %

Мова спілкування у Вашій сім'ї (вдома)?	Регіони України						Максимальна різниця між регіонами
	Західна Україна	Центральна Україна	Північний Схід	Південний Схід	Донбас	Південь	
1. Тільки українською							
1.1. 1994–1997	79,8	40,5	52,1	16,7	3,7	18,7	76,1
1.2. 1998–2001	82,6	40,7	59,1	15,6	3,6	20,6	79,0
1.3. 2002–2005	87,3	45,1	62,3	13,1	2,4	20,5	84,9
2. Тільки російською							
2.1. 1994–1997	4,6	27,6	1,6	40,0	74,4	43,3	69,8
2.2. 1998–2001	3,8	33,1	9,8	43,3	77,8	39,9	74,0
2.3. 2002–2005	3,4	31,3	9,8	44,5	79,6	40,7	76,2
3. І українською, і російською (залежно від обставин)							
3.1. 1994–1997	14,7	31,1	36,3	43,0	21,4	36,8	28,3
3.2. 1998–2001	12,1	25,8	30,9	41,0	17,5	39,4	28,9
3.3. 2002–2005	7,4	23,2	27,8	42,8	17,3	38,3	35,0
4. Іншою							
4.1. 1994–1997	0,9	0,7	0,0	0,4	0,5	1,2	1,2
4.2. 1998–2001	1,5	0,4	0,1	0,2	1,0	0,1	1,4
4.3. 2002–2005	1,9	0,4	0,1	0,1	0,7	0,1	1,8

Джерело: [8, с. 78].

У мовній соціалізації підростаючих поколінь сім'я відіграє ключову роль. Отже, важливо зважати, в якому напрямі змінюються мовні практики в українському суспільстві в різних поколіннях українців – від батьків до дітей.

За результатами соціологічного дослідження суспільно-політичних настроїв населення, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у 2018 р., **«61 % респондентів вважали, що українська мова повинна бути єдиною державною**, при цьому російська повинна вільно використовуватися в усіх сферах життя. 17 % – за надання російській мові статусу офіційної в окремих регіонах, при збереженні державного статусу української. 19 % – за державний статус як української, так і російської мов. Найбільша кількість прихильників надання російській мові певного статусу – на Півдні та Сході. Водночас навіть у цих регіонах кількість тих, хто за збереження статусу-кво у державній мовній політиці, – 40–45 %». Такий стан суспільно-політичних настроїв визначив подальшу орієнтацію суспільства: за вступ до ЄС висловилися

50 % респондентів, проти – 28 %; за євроатлантичну інтеграцію – 42 %, проти – 35 % [9].

Мова – не просто знакова система для передавання інформації. Мова також є вагомим політичним чинником, який певним чином впливає на політичні орієнтації громадян. Час минає, покоління змінюються, і стрімко змінюються суспільні орієнтири. Як мова впливає на свідомість та політичну поведінку громадян, показують соціологічні дослідження аналітичних центрів. Аналітика неурядової організації Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва від листопада 2020 р. засвідчує, що серед російськомовних українців є досить невелика частка прихильників інтеграції з РФ, Білоруссю, Казахстаном – країнами Євразійського економічного союзу (*рис.*). Проте російська мова як впливовий інструмент усе-таки не є рушійною силою в завоюванні прихильності до Росії, оскільки українське суспільство не має російської етнічної приналежності, до того ж суттєвим чинником впливу на вибір відповіді є збройна агресія РФ.

Яким інтеграційним напрямом має йти Україна?

(% серед громадян, які вдома переважно говорять українською чи російською мовами)

Рис. Дані опитування Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва за листопад 2020 р.

Джерело: [10].

Сьогодні російськомовна молодь порівняно зі старшими російськомовними віковими категоріями є істотно більш проєвропейською. «Тобто, хоч би як РФ того хотіла, але час минає, покоління змінюються. Ми більше не живемо у СРСР, і спектр джерел інформації про життя у світі не є обмеженим. Тому на тлі західних країн аргументи РФ у вигляді духовних скреп та ядерних боєголовок (і супровідні цінності корупції, авторитаризму та репресій) не переконують молодь, що це справді потрібні речі для самореалізації молодих людей» [10].

Громадський моніторинг руху добровольців «Простір свободи» у результаті соціологічного аналізу зафіксував подальше зростання частки російської мови та значне зменшення української в телеєфірі, що відхиляється від передбачених законом 75 %. Російською і далі видається більшість друкованої преси (газет, журналів). Рятую показник радіо, де цілком панує українська мова. Частка вживаності української мови в освіті та сфері послуг відчутно зросла, але в публічній сфері найбільших міст України продовжує домінувати російська. За даними соціологічних досліджень «Простору свободи», більшість людей у всіх регіонах України підтримує Закон України «Про забезпечення функціонуван-

ня української мови як державної» та виступає за його подальшу імплементацію, проте на практиці положення цього законодавчого документа масово порушуються [11]. Звіт за 2019 р., виконаний на базі державної статистики, соціології та моніторингових досліджень Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), руху добровольців «Простір свободи», графіка Texty.org.ua, такий: 73,4 % українців вважають рідною українську мову.

Зробимо загальні висновки про мовну ситуацію в Україні за даними загальнонаціонального дослідження (14–19 серпня 2020 р.), проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, соціологічною службою Центру Разумкова, Центром «Соціальний моніторинг» у всіх регіонах України, за винятком тимчасово окупованих територій Криму та окремих районів Донецької й Луганської областей, що оприлюднено Рухом добровольців «Простір свободи» (prostirsvobody.org) за сприяння Уповноваженого із захисту державної мови та інтернет-видання «Тексти» (texty.org.ua) [12]. Було опитано 2018 респондентів віком від 18 років методом інтерв'ю «обличчям до обличчя» за місцем проживання респондентів за вибіркою,

що репрезентує доросле населення. Наводимо деякі запитання дослідження та кількісні результати.

- «Яку мову Ви вважаєте рідною?» По всій Україні для 73,4 % учасників опитування рідною є українська мова, російська – для 22 %; на Заході України 96 % опитаних вважає українську рідною, у Центрі – 88,7 %; на Півдні українська рідна для 43 % респондентів, російська – для 44 %; на Сході відповідно – 49,7 та 44,3 %.
- «Якою мовою Ви переважно розмовляєте вдома?» Респондентів, які спілкуються українською мовою, – 48–53 %, російською – 26–29 %, обома мовами – 15–25 %.
- «Яка мова спілкування на навчанні / на роботі?» Українську частіше, ніж удома, використовують загалом 57,2 % респондентів, 16,2 % – послуговуються і українською, і російською, 24,1 % – лише російською.
- «Значення української мови». Близько 75 % респондентів вважають українську мову важливим атрибутом незалежності України. Отже, три чверті українців вважають, що українська мова має бути єдиною державною мовою в Україні.
- «Статус української та інших мов». У деяких регіонах надання російській мові статусу офіційної або державної поряд із українською мовою підтримують лише 17,7 % опитаних, за українську мову як єдину державну виступили 64,5 % українців.
- «Ставлення до Закону про мову». Як засвідчують відповіді, 65,5 % українців переконані, що держава сприятиме подальшій імплементації норм Закону від 25 квітня 2019 р., а 38 % уже відчули вплив Закону за рік його дії (найбільше це відчули громадяни на Сході – 43 %).
- «Володіння державною мовою всіма громадянами». Так, 79 % опитаних переконані, що всі громадяни України повинні володіти державною українською мовою.

Аналіз моніторингових досліджень динаміки мовної ситуації за роки незалежності України показує, що рівень українськомовності зріс не надто. Навпаки, те, що засвідчують сфери практик спілкування в громадському та професійному житті, сфера практики внутрішньої мови (якою думають), навіть підкреслює незгасаючі темпи процесів деукраїнізації, започатковані ще в радян-

ський період. Це вказує на те, що не справдилися сподівання на автоматичне відродження українськомовного спілкування внаслідок створення незалежної держави. Хоча, здавалось би, українську мову було проголошено єдиною державною в Конституції України та в Законі, яким визначено функціонування української мови як державної, здійснено українізацію освітньої й телекомунікаційної сфер, зміцнено позиції української мови на радіо та в книговиданні. Крім того, 16 січня 2021 р. набула чинності стаття 30 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» щодо переходу сфери обслуговування на державну українську мову, проте, на жаль, зупинити процеси деукраїнізації та русифікації мовних практик за кілька місяців поки що не вдалося. Отже, ми бачимо брак нових підходів щодо вирішення завдань поширення українських мовних практик та малу ефективність державної мовної політики в Україні.

Особливо вагомим втрат зазнає держава від російськомовного спілкування молоді в інтернет-мережах. Така категорія користувачів мереж не усвідомлює, що це може призвести до потрапляння в зону впливу спецслужб країни-агресора. Наприклад, кіберфахівці СБУ 1 лютого 2021 р. викрили масштабну агентурну мережу, яка займалася розвідувально-підривною діяльністю на замовлення спецслужб РФ. У ході довготривалої спецоперації оперативники СБУ встановили, що агентурна мережа створена т. зв. 85 Головним центром спеціальної служби Головного управління Генерального штабу Збройних сил РФ. До її складу входили мешканці Харкова та Одеси, активісти т. зв. «руської весни». Вони наразі «базуються» в Тирасполі – на території підконтрольної Росії самопроголошеної Придністровської молдовської республіки (ПМР). Встановлено, що «головним менеджером» агентурної мережі є одесит, один із організаторів масових заворушень під час одеського «Антимайдану». Наразі його розшукують правоохоронні органи за кількома статтями Кримінального кодексу України [13].

За словами професорки О. Демської: «Якщо ми хочемо, щоб української мови в інтернеті було більше, ми самі повинні кожен день про це дбати. Це наша персональна відповідальність. <...> Над нами сміялися, з нас знущалися. Але пройти цю історію україномовності від народження і до 50 років, залишитися і пишатися своєю мовою – це також позиція, про це також потрібно говорити. Адже всі ці непроговорені речі є загрозою для нас» [14].

Щодо міноритарних мов України. У нашій державі 1 січня 2006 р. набула чинності Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (далі – Хартія). Україна взяла на себе непомірну відповідальність, підписуючи надто велику кількість положень (усього 68). За умовами цієї Хартії, достатньо було погодитися лишень на 35 положень для договірної узгодженості. Україна погодилася з тим, що всі мови теоретично захищаються на однаковому надзвичайно високому рівні. «Процес ратифікації Хартії в Україні так само можна оцінити не інакше, як непрофесійний, навіть не беручи до уваги порушення при прийнятті закону про ратифікацію. <...> До речі, дивує не лише те, що в Україні могла стати офіційною така версія документа; дивує не меншою мірою, що в Страсбурзі відповідальні чиновники Ради Європи прийняли цю версію без застережень» [7, с. 17].

У документах самої Ради Європи, навіть в оригінальній версії Хартії, є проблеми з недостатньо чіткою термінологією. У документі вжито «European Charter for Regional or Minority Languages», але досить часто далі йдеться про «regional and minority languages». Ось тому деякі держави-учасниці вирішили розділити ці мови: з одного боку – регіональні мови, а з іншого – міноритарні. Хоча є й такі держави-учасниці, які ці два поняття не диференціюють [15, с. viii]. В українському перекладі Хартія подає таку дефініцію регіональних або міноритарних мов: «Для цілей цієї Хартії: а) термін «регіональні мови або мови меншин» означає мови, які: і) традиційно використовуються в межах певної території держави громадянами цієї держави, які складають групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення цієї держави; та ii) відрізняються від офіційної мови (мов) цієї держави; він не включає діалекти офіційної мови (мов) держави або мови мігрантів» [16].

Нині внаслідок дій, учинених владою під проводом Партії регіонів, спостерігається сегрегація суспільства за національно-мовною ознакою. Зокрема, мови національних меншин представники цієї влади зробили маркерами регіональних мовних кордонів, а це призводить до усунення окремих регіонів і мікрорегіонів із загальнонаціонального українського контексту. Певною мірою це створило підґрунтя для появи т. зв. «ДНР/ЛНР».

Принцип, що відповідає міжнародно визнаним засадам мовного планування, базується на європейському досвіді. Про це йдеться у Гаазьких рекомендаціях щодо прав національних меншин на освіту, в яких зазначено: «Право осіб, які належать до на-

ціональних меншин, на збереження своєї самобутності може бути повністю реалізоване тільки тоді, коли вони добре оволодіють своєю рідною мовою у процесі навчання. Разом з тим особи, які належать до національних меншин, зобов'язані інтегруватися в більш широке суспільство держави через належне володіння державною мовою» [17, с. 309].

На відміну від України, Франція 1999 р. підписала Європейську хартію регіональних або міноритарних мов, але за рішенням Конституційного суду не ратифікувала її, хоча такі мови, за визнанням французького законодавства, продовжують своє існування на території країни. Країни Балтії взагалі не підписали Європейської хартії регіональних або міноритарних мов, оскільки уряди Литви, Латвії та Естонії переконані, що засади Хартії суперечать їхнім конституціям. Швейцарія, підписавши та ратифікувавши Хартію, гарантує своїм громадянам право навчатися чотирма національними мовами – німецькою, французькою, італійською і ретороманською (три перші з них мають офіційний статус). Вибір першої мови навчання здійснюється за територіальним принципом, тобто мова навчання залежить від мовного статусу кантону: німецькомовний кантон – отже, німецька мова, французькомовний – французька, італійськомовний – італійська. Багатомовність у побуті чи в офіційній сфері спілкування не заважає суспільству, бо діти, окрім першої (основної мови навчання), навчаючись у школі, вивчають і другу, і третю на вибір [18, с. 97–117].

Оскільки не всі європейські країни ратифікували Хартію, вона не діє у Бельгії, Греції, Естонії, Ірландії, Італії, Латвії, Литві, Португалії, Росії, Франції. Але навіть у цих державах Хартія чинить ідеологічний вплив на мовну політику.

Мовна ситуація в сучасному світі. Мовні процеси в країнах світу регулює мовна політика як система заходів для забезпечення державних інтересів. Державна мовна політика, за визначенням іспанського мовознавця М. Сігуана, це «система заходів, спрямованих на створення бажаної мовної ситуації» [19, с. 87]. Зважаючи на те, що інтереси окремих регіонів чи певних спільнот у процесі вироблення національно-державної мовної політики часто не збігаються з державними, то, керуючись основним завданням – консолідація нації, державна влада зобов'язана бути послідовною.

Розглянемо приклади мовних політик деяких країн світу. Більшість держав закріплюють державний (офіційний) статус конкретної мови (чи мов)

у конституціях та в окремому законі. У деяких країнах, як-от: Велика Британія, США, функції єдиної державної мови належать найпоширенішій мові, яка де-факто має офіційний статус, і законодавство про державну мову відсутнє. Винятком є територія Пуерто-Рико, що належить США: там проголошено дві офіційні мови – англійську й іспанську, оскільки переважає іспанськомовне населення. Така ж методика затвердження статусу двох державних мов – англійської й французької – закріплена в Канаді Законом про офіційні мови (1969 р.). Однак варто зважати на те, що поряд немає сусіда-агресора, який би використовував засоби мовної зброї.

Мовне законодавство і мовна політика Європейського Союзу засновані на рішенні від 15 квітня 1958 р., згідно з яким офіційні мови країн-членів повинні стати офіційними мовами Співтовариства (на той час ЄЕС) та робочими мовами його установ. Отже, нині в діяльності Євросоюзу офіційно рівноправно використовуються 24 мови, зокрема: англійська, болгарська, грецька, данська, естонська, ірландська (із січня 2007 р.), іспанська, італійська, латвійська, литовська, мальтійська, нідерландська, німецька, польська, португальська, румунська, словацька, словенська, угорська, фінська, французька, хорватська, чеська, шведська. До інституцій ЄС усі громадяни мають право звертатися однією із цих офіційних мов і отримувати відповідь тією ж мовою. Всі розпорядження Європейського Союзу, всі правові акти публікують на всіх офіційних мовах (винятком є ірландська мова – нею перекладають виключно спільні розпорядження з Радою Європи та Європейського парламенту).

У Франції держава фінансує лише ті заклади освіти, де мовою навчання є державна мова, допускаючи при цьому існування міжнародних і приватних освітніх установ з іншою мовою викладання. Закон стосовно використання французької мови («Закон Тубона» від 04.08.1994 р.) затверджує статус французької мови, закріплений у статті 2 Конституції П'ятої Республіки, як державної мови та постулює її використання в усіх сферах суспільного життя, насамперед в освіті, трудових відносинах та управлінні [20].

Зовсім інші мовні ситуації склались у державах федеративного або конфедеративного типу, таких як Бельгія та Швейцарія, що мають кілька офіційних мов. У цих країнах мовна політика у сфері освіти здійснюється за принципом територіальності, оскільки вони фактично поділені на різні частини залежно від проживання різних етносів.

Балтійські держави – Естонія, Латвія, Литва – мають зразковий досвід цілеспрямованого вирівнювання мовної ситуації, що внаслідок політики зросійщення була успадкована з часів СРСР. Насамперед у цих країнах схвалено низку законів, спрямованих на підтримку державної мови. Набуття громадянства цих країн уможлиблювалося лише за умови володіння державною мовою на відповідному рівні. Закон Литовської Республіки «Про державну мову» (від 31.01.1995 р.) у статті 11 гарантує громадянам право на здобуття всіх видів освіти державною мовою на всій території країни. Естонський журналіст П. Хибемягі¹ зазначив: «У естонських дітей немає причин вивчати російську мову, оскільки в Естонії є одна державна мова – і це естонська мова. Також Росія для Естонії досить недружна країна, якихось особливих справ із нею не ведеться, ця країна постійно загрожує Естонії та погано ставиться до Естонії». Хоча цю практику різко критикували різні європейські інституції.

У Молдові нещодавно скасували закон про статус російської мови, оскільки суспільство переконане, що прирівнювання російської мови до румунської – це підриє основ конституції країни. Таким чином Конституційний суд Молдови визнав неконституційним закон про функціонування мов і статусу російської мови².

Засоби підтвердження верховенства української мови як єдиної державної мови. Розглянемо, яким чином державна влада намагається підтвердити верховенство української мови як єдиної державної мови, конкретизувати покладені на державу обов'язки щодо посилення державотворчих і консолідаційних функцій української мови та забезпечення її повноцінного функціонування. Перш за все зосередимося на чинниках, що взяті до уваги при затвердженні Парламентом України Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019 р.).

Отже, Верховна Рада України ухвалила цей Закон, «ґрунтуючись на Декларації про державний суверенітет України (тут і далі курсив мій. – М. М.) від

¹ Хибемягі Прійт. В Естонії заявили, що вчити російську мову не потрібно: Росія – недружна країна / УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/world/rosiyska-mova-v-estoniji-zayavili-shcho-vchiti-rosiysku-movu-bezperspektivno-novini-svitu-11303720.html> (дата звернення: 02.02.2021).

² «Це точка неповернення»: у Молдові скасували закон про статус російської мови / УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/world/zakon-pro-status-rosiyskoji-movi-u-moldovi-skasovali-zakon-pro-status-rosiyskoji-movi-novini-svitu-11293514.html> (дата звернення: 22.01.2021).

16 липня 1990 р. та *Акті проголошення незалежності України* від 24 серпня 1991 р.» (схваленому Всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991 р.), які затвердили відновлення незалежної національної державності України; «керуючись *Конституцією України*, що визначає **українську мову як єдину державну мову в Україні** та покладає на державу обов'язок забезпечувати розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України»; відповідно до *Рішення Конституційного Суду України* від 14 грудня 1999 р. № 10-рп/99, яким встановлено, що «українська державна мова є обов'язковим засобом спілкування на всій території України» при здійсненні владних повноважень та в інших «публічних сферах суспільного життя»; зважаючи на *Концепцію державної мовної політики*¹, затверджену Указом Президента України від 15 лютого 2010 р. № 161/2010, у якій визначено «стратегічні пріоритети в подоланні спричинених багатовіковою асиміляційною політикою колонізаторів та окупантів деформацій національного мовно-культурного і мовно-інформаційного простору та відповідно до якої повноцінне функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території держави є **гарантією збереження ідентичності української нації та зміцнення державної єдності України**»; усвідомлюючи, що «українська мова є визначальним чинником і головною ознакою ідентичності української нації, яка історично сформувалася і протягом багатьох століть безперервно проживає на власній етнічній території, становить переважну більшість населення країни і дала офіційну назву державі, а також є базовим системотвірним складником української громадянської нації»; прагнучи до «посилення державотворчих і консолідаційних функцій української мови, підвищення її ролі в забезпеченні територіальної цілісності та національної безпеки України»; з метою створення «належних умов для забезпечення і захисту мовних прав і потреб українців»; а також зважаючи на «Висновок Європейської комісії за демократію через право, відповідно до якого за особливих умов, що склалися в Україні, збалансована політика у мовній сфері вимагає на-

лежних гарантій для збереження державної мови як **інструмента єднання суспільства**», як і Рекомендацію Європейської комісії за демократію через право українському законодавчому органу «віднайти істотно прийнятніші способи підтвердження верховенства української мови як єдиної державної мови та вжити додаткових заходів для зміцнення її ролі в українському суспільстві»².

Оскільки одним із пріоритетних напрямів налагодження ефективної діяльності держави та суспільства є розвиток національної свідомості, то Президент України 18 травня 2019 р. затвердив Стратегію національно-патріотичного виховання. У загальних положеннях цього документа вказано: «Утвердження поваги до державної мови, піднесення її престижу серед громадян є важливим аспектом формування й розвитку особистості та основою національно-патріотичного виховання»³.

Функції формування й реалізації державної мовної політики щодо функціонування державної мови належать до сфери компетенції Міністерства культури та інформаційної політики України. За останній рік міністерство не розробило і не подало на розгляд уряду передбаченої Законом Державної програми сприяння опануванню державної мови.

Відповідно до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання Національної комісії зі стандартів державної мови» від 6 листопада 2019 р. № 911 створено Національну комісію зі стандартів державної мови (далі – Комісія), яка здійснює опрацювання та утвердження стандартів української мови як державної та розробляє методи перевірки рівня володіння мовою. Завданням цієї Комісії є збереження та розвиток державної мови через встановлення стандартів державної мови і методів перевірки рівня володіння державною мовою. Відповідний рівень володіння державною мовою є необхідним як для набуття громадянства, так і для обіймання визначених законами посад. Комісія є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, діяльність якого спрямовується

¹ У Концепції державної мовної політики зазначено: «Мовна політика посідає чільне місце в системі державних пріоритетів, оскільки її стратегічним завданням є забезпечення неухильного додержання конституційних гарантій щодо всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, вільного розвитку, використання і захисту мов національних меншин та задоволення мовних потреб громадян України» (див.: Про Концепцію державної мовної політики : Указ Президента України від 15.02.2010 № 161/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010#Text> (дата звернення: 01.02.2021)).

² Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 01.02.2021).

³ Про Стратегію національно-патріотичного виховання : Указ Президента України від 18.05.2019 № 286/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#n15> (дата звернення: 01.02.2021).

та координується Кабінетом Міністрів України через міністра, який очолює центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки¹.

На нашу думку, з боку держави має бути проведене відновлення в правах української мови, який загрожує «сильна» мова колишнього колонізатора. У статті 6 Закону України «Про основи національної безпеки» від 19 червня 2003 р. № 964-IV [21] вказано, що одним із пріоритетів національних інтересів України є забезпечення розвитку й функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Тобто згідно з цим положенням державна українська мова, серед іншого, є мовою права та юриспруденції, є інструментом праворозуміння та правового регулювання, а також культуро-специфічним механізмом формування національного права. Конституційний Суд України в рішеннях від 20 грудня 2007 року № 13-рп/2007 (справа про розповсюдження іноземних фільмів) [22], від 22 квітня 2008 року № 8-рп/2008 (справа про мову судочинства) [23] дав відповідні офіційні тлумачення щодо суспільної значущості та обов'язковості застосування української мови у відповідних соціальних сферах, ураховуючи її статус як державної.

Далеко не всі норми українського мовного законодавства імплементовано в повному обсязі та вчасно. Важливі законодавчі норми про функціонування державної мови не виконуються не лише окремими громадянами, підприємствами, установами чи організаціями, а навіть на рівні уряду та центральних органів виконавчої влади. Попри те, що згідно із Законом держава «забезпечує кожному громадянину України можливості для опанування державної мови», а саме: «організовує безкоштовні курси української мови для дорослих та забезпечує можливість вільно опанувати державну мову громадянам України, які не мали такої змоги» (частини 2 та 3 статті 6 Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної»). Відповідно до статті 5 Закону Кабінет Міністрів України затверджує і забезпечує виконання Державної програми сприяння опануванню державної мови. Згідно з цим Законом «Кабінет Міністрів України вживає заходів для створення та забезпечення діяльності мережі державних, комунальних курсів з вивчення державної мови громадянами України, іноземцями та особами без громадянства,

створює умови для розвитку суб'єктів освітньої діяльності, які дають змогу кожній особі опанувати державну мову, в тому числі шляхом неформальної та інформальної освіти». Законом «Про забезпечення функціонування української мови як державної» передбачено, що Кабінет Міністрів України має затвердити таку програму протягом шести місяців з дня набуття чинності цим Законом (до 16 січня 2020 р.). Однак Програма досі не розглянута урядом і не затверджена.

Водночас насторожує те, що 28 січня 2021 р. Окружний адміністративний суд Києва (ОАСК) скасував постанову уряду України, якою 22 травня 2019 р. було схвалено нову редакцію «Українського правопису» [24]. Ця редакція правопису набула чинності 3 червня того ж року. Остаточний текст нової редакції «Українського правопису» було опубліковано на офіційних сайтах Міністерства освіти і науки та Національної академії наук України 3 червня 2019 р. і з цього моменту рекомендовано застосовувати норми та правила нової редакції правопису [25].

Висновки та пропозиції

«Російська Федерація застосовує всі наявні інструменти національної потужності для досягнення своїх зовнішньополітичних цілей. Ці цілі чітко сформульовані як у стратегічних документах, так і в промовах лідерів цієї країни. <...> йдеться про три речі: максимально затримати нас у сірій зоні, запобігти присутності тут американців та їхніх європейських союзників і перешкодити поступальному розвитку нашої держави»².

Вбачаємо поступ у дотриманні таких пропозицій, які будуть ефективними за умови їх практичного застосування.

- Положення низки законів (про освіту, державну службу, ЗМІ, рекламу, обслуговування та ін.) мають бути узгоджені з мовним законодавством України.
- Щодо впровадження Європейської хартії регіональних мов або мов меншин в Україні – варто було б насамперед ухвалити закон про мови меншин та їх функціонування на регіонально-

¹ Див.: Національна комісія зі стандартів державної мови. URL: <https://mon.gov.ua/ua/nacionalna-komisiya-zi-standartiv-derzhavnoyi-movi> (дата звернення: 01.02.2021).

² Литвиненко Олександр: «У Росії не розуміють, що український націоналізм переміг». *Український тиждень*. 2021. № 1(685). 20 січ. URL: https://tyzhden.ua/Politics/251340?fbclid=IwAR3SAIRNZ0F_OLXDZww4pC9cWKswDPpyELfb7bz5qt99M4dB6-Wzoa_rArc (дата звернення: 22.01.2021).

му або місцевому рівнях поряд із державною мовою. Щоби таким чином не створювались передумови для сепаратистських настроїв, мають бути покладені завдання щодо розробки національної стратегії та поширення національної ідеї соборності на організації громадянського суспільства. З квітня 2021 р. запроваджують іспит з української мови для тих, хто подає клопотання про набуття громадянства України, тому варто підтримати Національну комісію зі стандартів державної мови в проведенні таких іспитів.

- Подолання триваючої русифікації є питанням національної безпеки та державної консолідації. Для його вирішення необхідно поєднати зусилля держави та громадянського суспільства.
- Потрібно розробити технологічно-перспективні засоби фіксації загроз комунікаційно-контентного характеру агресора та віднайти засоби протидії цим загрозам, що базуються на глибоких комунікативних ресурсах української мови. Практичне застосування реалізувати, співпрацюючи з Міністерством оборони України та Збройними Силами України.

За результатами соціологічних опитувань бачимо, що певна частка українців усвідомлює національ-

ну небезпеку, зумовлену надто слабкою мовною політикою, і підтримує ствердження української мови як невід'ємної та обов'язкової умови розвитку Української держави. Успішне розв'язання мовного питання згідно з національними інтересами держави здатен забезпечити лише чітко окреслений курс суспільства, спрямований на утвердження власної державності. Його забезпечить політична воля суспільства щодо збереження своєї національної ідентичності та консолідації таких ідентичностей, як-от: мовні, соціальні, етнічні, культурні та релігійні.

Отже, мова є одним із визначальних чинників стратегії національної безпеки, оскільки формує світогляд людини. Мовне питання має посідати в інформаційній та гуманітарній політиці держави важливе місце поряд із громадянською освітою, історичною пам'яттю, медійною грамотністю тощо. Перед державною владою, представниками політичної, економічної, інтелектуальної, культурної еліти українського суспільства, науковим співтовариством стоїть важливе завдання – консолідувати громадськість у протистоянні засобам гібридної агресії: стратегічним комунікаціям противника, дезінформації, фейковому маніпулятивному спотворенню фактів, нелегальним операціям у кіберсфері тощо.

Список використаних джерел

1. Ажнюк Б. Лінгвоцид. *Політична енциклопедія* / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 810 с.
2. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. Київ : НІСД, 2011. 336 с.
3. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
4. Габермас Ю. Громадянство і національна ідентичність. *Умови громадянства* : зб. ст. / за ред. Варта ван Стінбергена ; пер. з англ., передм. та прим. Іваненко О. О. Київ : Український Центр духовної культури, 2005. 264 с.
5. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії. Київ : Наш формат. 608 с.
6. Ажнюк Б. Критерії оцінювання мовної політики. *Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ* : зб. наук. пр. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. С. 25–50.
7. Мозер М. Ще раз про «Європейську хартію регіональних або міноритарних мов» в Україні. *Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ* : зб. наук. пр. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. С. 15–25.
8. Вишняк О. І. Динаміка мовної ситуації в Україні. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 398 с.
9. Соціологічна група «Рейтинг». Суспільно-політичні настрої населення: липень 2018. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_naseleniya_iyul_2018.html (дата звернення: 01.02.2021).

10. Шаповалов С. Як мова впливає на свідомість та політичну поведінку / Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/yak-mova-vplivae-na-svidomist-ta-politichnu-povedinku> (дата звернення: 03.02.2021).
11. Українці підтримують закон про українську мову, але в інтернеті, медіа й найбільших містах домінує російська : аналіт. огляд / ГО «Простір свободи». 2020. 6 листоп. URL: <https://prostirsvobody.org/news/0/550/?fbclid=IwAR3rwZvnINnMaugML3DnNfFwHoM0wqy2w2r3Pbqs5SFwaZCpkgmwZpEl-Gg> (дата звернення: 03.02.2021).
12. Становище української мови в Україні в 2020 році / ГО «Простір свободи». URL: <https://prostirsvobody.org/img/ck341/plugins/filemanager/browser/default/images/Stan.pdf> (дата звернення: 04.02.2021).
13. СБУ викрила агентурну мережу спецслужб РФ, яка дестабілізувала ситуацію в Україні через Telegram-канали. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vykryla-ahenturnu-merezhу-spetssluzhb-rf-yaka-destabilizovala-sytuatsiiu-v-ukraini-cherez-telegramkanaly> (дата звернення: 02.02.2021).
14. Сьогодні ми можемо собі дозволити не просити, а вимагати української мови – Макаров / Громадське радіо. 2020. 16 січ. URL: https://hromadske.radio/podcasts/hromadska-hvylya/my-bahato-hovorymo-pro-tykh-khto-prykhodyt-v-ukrains-ku-kul-turu-ale-v-nas-het-nemaie-movy-pro-liudey-iaki-zavzhdy-buly-v-ukrains-kiy-movi-ta-kul-turi-orysia-dems-ka?fbclid=IwAR2rJwDz8-OzIjmvTKR-BwBKxK4_ZVjRCqLR-NQqAPwgrB496yrtAKxh9L0 (дата звернення: 03.01.2021).
15. Lebsanft Franz & Wingender Monika (Eds.). Europäische Charta der Regional- und Minderheitensprachen: Ein Handbuch zur Sprachpolitik des Europarats. Berlin : De Gruyter, 2012. P. 445.
16. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014#Text (дата звернення: 03.01.2021).
17. Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту. *Мовні права в сучасному світі*. Ужгород : Наумченко Р. В., 2014. 351 с.
18. Чередниченко О. Мовні константи в освітній політиці й законодавстві країн Європи і Америки. *Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ* : зб. наук. пр. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. С. 97–117.
19. Siguán M. Multilingual Spain. Amsterdam, 1993. P. 87.
20. Чередниченко О. І. Захист офіційної мови в національній державі: досвід Франції. *Мовознавство*. 2013. № 5. С. 28–36.
21. Про основи національної безпеки : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 39. Ст. 351.
22. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини другої статті 14 Закону України «Про кінематографію» (справа про розповсюдження іноземних фільмів). *Вісник Конституційного Суду України*. 2008. № 1. С. 28–33.
23. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України та за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 15 Кодексу адміністративного судочинства України, статті 7 Цивільного процесуального кодексу України (справа про мову судочинства). *Вісник Конституційного Суду України*. 2008. № 4. С. 10–14.
24. ОАСК скасував нову редакцію правопису – адвокат. *Українська правда*. 2021. 28 січ. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/01/28/7281517/> (дата звернення: 28.01.2021).
25. Скасування правопису: Кабмін обіцяє оскаржити рішення ОАСК. *Укрінформ*. 2021. 28 січ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3180148-skasuvanna-pravopisu-kabmin-obicae-oskarziti-risenna-oask.html> (дата звернення: 28.01.2021).

References

1. Azhniuk, B. (2011). *Linguocide. Political Encyclopedia*. Kyiv: Parlamentske Vydavnytstvo, 810 p. [in Ukrainian].
2. Stepyko, M. T. (2011). *Ukrainian identity: phenomenon and principles of formation*. Kyiv: NISD, 2011. 336 p. [in Ukrainian].
3. *Philosophical encyclopedic dictionary*. (2002). (V. I. Shynkaruk, Ed., et al). Kyiv: Abrys, 742 p. [in Ukrainian].
4. Habermas, Yu. (2005). Citizenship and national identity. In *Conditions of Citizenship: a collection of articles*. (Vart van Stinbergen, Ed.). Kyiv: Ukrainskyi Tsentrukukhovnoi kultury, 264 p. [in Ukrainian].
5. Fukuyama, F. (2020). *Political Order and Political Decay. From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy*. Kyiv: Nash format, 608 p. [in Ukrainian].

6. Azhniuk, B. (2019). Criteria for evaluating language policy. In *Movne zakonodavstvo i movna polityka: Ukraina, Yevropa, svit: zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, pp. 25–50 [in Ukrainian].
7. Mozer, M. (2019). Once again about the «European Charter for Regional or Minority Languages» in Ukraine. In *Movne zakonodavstvo i movna polityka: Ukraina, Yevropa, svit: zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, pp. 15–25 [in Ukrainian].
8. Vyshniak, O. I. (2008). Dynamics of the language situation in Ukraine. In *Language situation in Ukraine: between conflict and consensus*. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 398 p. [in Ukrainian].
9. Sotsiolohichna hrupa «Reitynh». *Socio-political mood of the population: July 2018*. (2018). ratinggroup.ua. http://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_naseleniya_iyul_2018.html [in Ukrainian].
10. Shapovalov, S. (n.d.). *How language affects consciousness and political behavior*. Fond «Demokratychni initsyatyvy» im. Ilka Kucheriva. <https://dif.org.ua/article/yak-mova-vplivae-na-svidomist-ta-politichnu-povedinku> [in Ukrainian].
11. HO «Prostir svobody». *Ukrainians support the law on the Ukrainian language, but the Internet, media and major cities are dominated by Russian. Analytical review*. (2020, November 6). prostirsvobody.org. Retrieved February 03, 2021, from <https://prostirsvobody.org/news/0/550/?fbclid=IwAR3rwZvNINnMaugML3DnNfFwHoM0wqy2w2r3Pbqs5SFwaZCpkgmwZpEl-Gg> [in Ukrainian].
12. HO «Prostir svobody». *The situation of the Ukrainian language in Ukraine in 2020. Analytical report*. (2020). Kyiv, 89 p. prostirsvobody.org. <https://prostirsvobody.org/img/ck341/plugins/filemanager/browser/default/images/Stan.pdf> [in Ukrainian].
13. SSU. *The SSU exposed the intelligence network of the Russian secret services, which destabilized the situation in Ukraine through Telegram channels*. (n.d.). ssu.gov.ua. Retrieved February 02, 2021, from <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vykryla-ahenturnu-merezhu-spetssluzhb-rf-yaka-destabilizuvala-sytuatsiiu-v-ukraini-cherez-telegramkanaly> [in Ukrainian].
14. Hromadske radio. *Today we can afford not to ask, but to demand the Ukrainian language – Makarov*. (2020, January 16). hromadske.radio. Retrieved January 03, 2021, from https://hromadske.radio/podcasts/hromadska-hvylya/my-bahato-hovorymo-pro-tykh-khto-prykhodyt-v-ukrains-ku-kul-turu-ale-v-nas-het-nemaie-movy-pro-liudey-iaki-zavzhdy-buly-v-ukrains-kiy-movi-ta-kul-turi-orysia-dems-ka?fbclid=IwAR2rJwDz8-OzIJmvTKR-BwBKxK4_ZVjRCqLR-NQqAPwgrB496yrJAKxh9L0 [in Ukrainian].
15. Lebsanft, Franz, & Wingender, Monika (Eds.) (2012). *Europäische Charta der Regional- und Minderheitensprachen: Ein Handbuch zur Sprachpolitik des Europarats*. Berlin: De Gruyter, 445 p. [in German].
16. European Charter for Regional or Minority Languages. (n.d.). Verkhovna Rada of Ukraine: Official webportal. Retrieved January 03, 2021, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014#Text [in Ukrainian].
17. Hague Recommendations on the Rights of National Minorities to Education. (2014). In *Language rights in the modern world*. Uzhhorod: Naumchenko R. V., 351 p. [in Ukrainian].
18. Cherednychenko, O. (2019). Language constants in the educational policy and legislation of Europe and America. In *Movne zakonodavstvo i movna polityka: Ukraina, Yevropa, svit: zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, pp. 97–117 [in Ukrainian].
19. Siguán, M. (1993). *Multilingual Spain*. Amsterdam, 87 p. [in English].
20. Cherednychenko, O. I. (2013). Protection of the official language in the nation state: the experience of France. *Movoznavstvo*, 5, 28–36 [in Ukrainian].
21. On the Fundamentals of National Security. Law of Ukraine of 2003, June 19, № 964-IV. (2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 39, Art. 351 [in Ukrainian].
22. Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 60 people's deputies of Ukraine on the official interpretation of the provisions of part two of Article 14 of the Law of Ukraine «On Cinematography» (case on distribution of foreign films). (2008). *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*, 1, 28–33 [in Ukrainian].
23. Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 52 people's deputies of Ukraine and on the constitutional petition of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea on compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with Article 15 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine. (2008). *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*, 4, 10–14 [in Ukrainian].
24. *Kyiv District Administrative Court canceled the new version of the spelling – a lawyer*. (2021, January 28). [pravda.com.ua](https://www.pravda.com.ua). Retrieved January 28, 2021, from <https://www.pravda.com.ua/news/2021/01/28/7281517/> [in Ukrainian].
25. *Ukrinform. Spelling cancellation: The Cabinet of Ministers promises to appeal the decision of Kyiv District Administrative Court*. (2021, January 28). [ukrinform.ua](https://www.ukrinform.ua). Retrieved January 28, 2021, from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3180148-skasuvanna-pravopisu-kabmin-obicae-oskarziti-risenna-oask.html> [in Ukrainian].